

Semmelweis Egyetem Fogpótlástani Klinika, Budapest

Adalékok a magyar fogászati (fogorvosi) ellátás és oktatás történetéhez XVIII. századtól a XX. századig

KÓBOR ANDRÁS

A korai középkor *kolostori medicina* nyújtotta sebészi, fogászati ellátását – egyházi tiltást követően – felváltotta a borbélyok által biztosított szolgáltatás.

A borbélyok *céhek*be szerveződve látták el betegeiket.

A kereskedelmi gócpontokban kialakult falvak, városok mellett a borbélyok vándorlásaik közben vásárokon is távolítottak el fogakat.

A vidéki lakosság körében más foglalkozást űzők (pl. füvesasszonyok, olajárusok) is részt vettek a fájdalom csillapításában, a gyulladások csökkentésében.

A XIII. századtól kezdődően a sebészet oktatását világi iskolák vették át (Párizs), ezzel megalapozva a *skolasztikus medicina* ezen ágát is.

Hazánkban az egyetemi sebész-, majd a fogászmesteri képzés a nagyszombati, majd Budára, illetve Pestre költöző egyetemen valósult meg.

Ezt követően uralkodói rendelet tiltotta meg a borbélyok sebészi-fogászati tevékenységét.

Magyarországon még sokáig a vándor sebészek, fogászok látták el a vidéki lakosságot, míg a XIX. század közepén sor nem került a fogászat egyetemi oktatására, fogszakorvosok képzésére.

Kulcsszavak: kolostori medicina, borbélyok, sebészek, céhek, skolasztikus medicina, egyetemi képzés

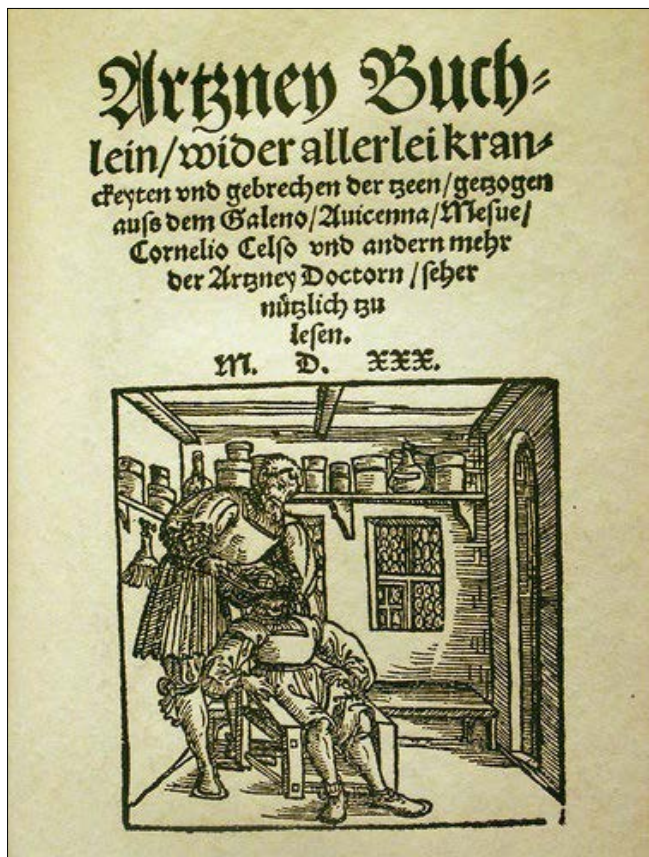
Európai körkép

A középkori Európa lakosságának jelentős része semmilyen fogászati ellátásban sem részesült. A kereskedelmi gócpontokban kialakuló falvak, városok polgárai az egyház által alapított kolostorokban kereshették problémáikra a megoldást. A tapasztalati úton megszerzett tudás, mely elsősorban a fájdalom csökkentésére irányult egy idő után írásos formában is rögzítésre került (főként a görög, majd az arab orvosok műveinek latinra fordítása révén), s így a tudás alapú betegellátás alapjául szolgált. Az írott forrásanyagra a latinul tudó szerzetesek támaszkodhattak. Az első összefoglaló, fogászattal foglalkozó, nyomtatásban megjelent mű 1530-ban látott napvilágot *Artzey Büchlein* címen [12]. (1. kép)

A szájhagyományokból, az egyházi művekből, a latinra fordított archaikus irodalomból merített ismeretek alapján az első ismert, fogbetegségeket is gyógyító csoport a szerzetesrendek (elsőként a Monte Cassinóban 529-ben alapított Szt. Benedek-rend, a bencések, akik Magyarországon 996-ban Pannonhalmán, 1015-ben Bakonybélén és 1018-ban Pécsváradon alapítottak monostorokat) tagjaiból került ki [9, 10, 20]. Ezért ezt az időszakot kolostori medicina néven említjük. *Alcuin* (735–804) javaslatára a monostori iskolákban tanítani kezdték az orvostudományt is. A híres sankt-galleni apát-ságban külön kórházépület és orvosi rendelő, valamint

gyógyszerraktár létesítését tervezték [17]. Ebben az időben a gyógyítás elsődleges eszközei a gyógyfüvekből kinyert hatóanyagok (forrázatok, kenőcsök) voltak [6, 7]. Ezek hatástalansága esetén került sor a fog eltávolítására (fogvonás). A fogmegtartó kezelések ez idő tájt még nem terjedtek el, bár az arab irodalomban különféle „töméseket” is megemlítenek. (cauterizációt követő gyanta, szegfűszegolajjal átitatott gyapotgombóc, sőt *Ibn Masawaihn*ál a VIII. században már aranytömésről is említést találunk).

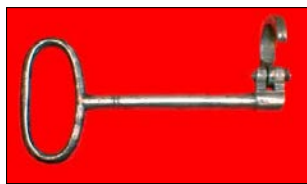
A szerzetesrendek sebészi-fogászati tevékenységének az 1130-at követő pápai zsinatokon (clermonti, tours-i, lateráni, budai) kiadott utasítások vetettek véget, amelyek megtiltották egyházi személyeknek a véres beavatkozásokat. A fogellátásban ekkor a szerepet a céhekbe tömörült világi személyek, a borbélyok vették át. Az első borbély céh 1310-ben alakult Párizsban, míg az első magyarországi borbély céhek csak jóval később jöttek létre, először erdélyi szász városokban 1550 körül. Ezt követően 1557-ben Kassán, 1568-ban Kolozsváron, 1557-ben Tokajban, míg 1583-ban a Debrecenben alapítottak borbély-sebész céheket. A céhek működési területükön monopolhelyzetet teremtettek, csak a céh tagjai voltak jogosultak az adott tevékenységre. A különböző sebészi beavatkozásokhoz szükséges ismereteket a céhen belül a céhlegények 3–5 éves intervallum alatt saját

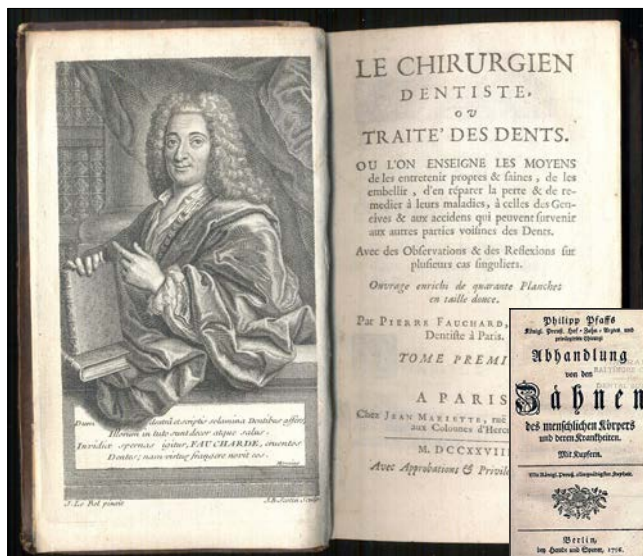
1. kép: Artzey Büchlein 1530.

tították el, Ezt követően 3 éves szakmai vándorúton vettek részt (ez idő alatt már szakterületüknek megfelelő beavatkozásokat is végeztek, pl. fogvonás), majd vizsga letétele után váltak a testület teljes jogú tagjává. [2] A borbély-sebészek lakóhelyükről eltávolodva vidéken is elláttak orvosi és fogászati tevékenységet, leginkább vásárokon, de bejutottak nemesi udvarházakba is. A borbély-sebész céhek egyes tagjai a borbélyással felhagyva a sebek ellátására specializálódtak, nevük seb orvos, *Wundarzt*. (2–3. kép)

Az egyházi egyetemokről kikerült, a céhen belüli sebészeti oktatás mellett a képzés megjelent a világi egyetemek orvosképzési programjában is. Erre először Párizsban a College de St. Come-ban került sor, mely később beolvadt a párizsi egyetembe, ahol 1699-től a fogászat már önálló tárgyként szerepelt. Ettől a kortól beszélünk skolasztikus medicináról. Emellett a kor híres sebészei könyveikben már önálló fejezetet szenteltek a fogászatnak. Így 1564-ben *Ambroise Paré* írt fogászati

2–3. kép: régi fogeltávolító műszerek (fogkulcs, pelikán)

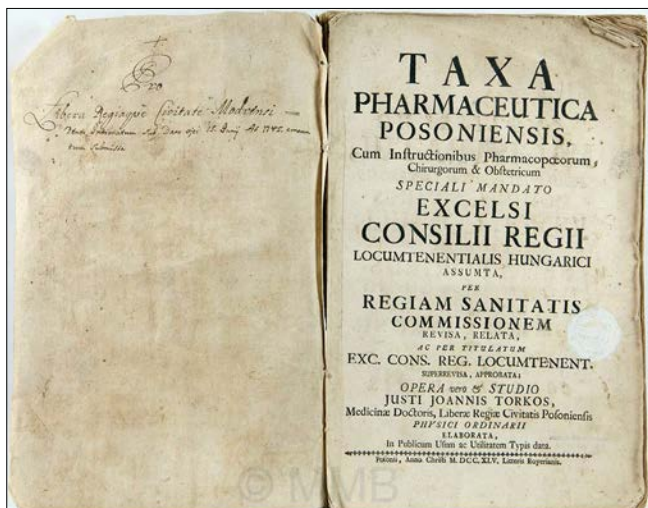
4–5. kép: Pierre Fouchard és Philip Pfaff könyvei

ismeretanyagot érintő könyvet (*Dix livres de la chirurgie*). A fogászat önálló tudományterületté válását jelzik azon a szakkönyvek, melyek 1728-ban *Pierre Fauchard* (*Le chirurgien dentiste*), majd 1756-ban *Philip Pfaff* (*Abhandlung von der Zähnen des menschlichen Körper*) tollából jelentek meg (4–5. kép)

Magyarországi helyzet

Ami hazánk középkori fogászati ellátását illeti, a források meglehetősen hiányosak, leginkább Pest-Buda ellátottságáról kapunk adatokat. Buda török megszállása (1541–1685) előtti korból az 1403-tól 1490-ig vezetett *Buda város jegyzőkönyvében* csupán 1475-ben történik bejegyzés bizonyos *Miklós borbélyról*. A bővebb adatok csupán 1687 után jelennek meg. 1687-ben három sebészről, 1692-ben két borbélyról (*Fink János, Fogarasi Borbély Mihály*) esik említés. Borbély cégbe történő szerveződésre először 1722-ben a budai német borbélyok, majd 1745-ben a magyar pesti borbélyok vállalkoztak. [3, 5, 14] A borbély céhek tevékenységének országos egységesítését szolgálta az 1745-ben Pozsonyban kiadott *Torkos J. J.* által szerkesztett *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*, (6. kép) melynek betartása a helyhatóságok feladata volt [1, 20].

A vidéki lakosság ellátottságáról igen szegényes információval rendelkezünk. A zsellérsorban élő falusi lakosoknak sem pénze, sem indíttatása sem volt borbélyhoz vagy sebészhez fordulni. Ehelyett az empirikus népi gyógymódokat választotta, melynek alapját a természetben található gyógyfüvek, illetve különböző kémiai anyagok adták [13]. Az olvasni tudó egyházi személyeket az ún. füveskönyvekben leírtak segítették eligazodni, így ők adhattak tanácsot a hozzájuk forduló falusiaknak. A fogászati ellátás (rossz fogak és gyökerek eltávolítása) időszakosan, vásárokon zajlott, ahol vándorsebészek és vándorborbélyok mellett mindenmű képzettség nélküli kontárok távolították el a fájó, be-

6. kép: Taxa Pharmaceutica Posoniensis

teg fogakat. Ezek a „beavatkozások” fájdalomcsillapítás nélkül, a higiénés követelmények teljes hiányában történtek, melynek számos esetben szepszis lett az eredménye (gondoljunk csak II. Rákóczy Ferenc elhagyott feleségének franciaországi halálára). A vándor kuruzslók mellett fogeltávolítást más foglalkozást űzők – így pl. olejkárok, herniotonusok, hóhérok, sőt kovácsok – is végeztek (7–8. kép). A vándor fogeltávolítók neve *dentifrangibuli* volt. [11, 15]

7–8. kép

A skolasztikus medicina magyarországi történetében gyökeres változást hozott, amikor az 1635-ben alapított Nagyszombati Egyetem 1769-ben orvosi karral egészült ki. Az itt folyó sebészi képzés következményeként az országban megszorodott az anatómiai-sebészi ismeretekkel, így a fogeltávolítással foglalkozók száma. Az így képzett sebészek a *magister chirurgiae* címet viselhették.

A sebészek mellett a Budára, majd Pestre költözött egyetemen 1799-ben megindult a specializált fogász-mesteri képzés is. Az első magyar oklevelet szerzett *magister artis dentariae* 1800-ban *Löffler Jakob*, majd 1802-ben *Johann Mayer* volt. Ne feledjük, hogy ebben az időben a főváros lakosságának jelentős része még német ajkú volt. Az egyetemen 1799 és 1895 közt 70 fogász-mesteri diplomát adtak ki. A város fejlődését mutatja, hogy Bécsben végzett fogász-mesterek is áttelepültek (néha csak rövidebb időre), köztük *Johann* és *Karl Meyer*, *Johann Aschner*, *Jakob Christ*, *Borgio Salvatore* és *Seckel Heym*. [5]

A vidék sebészi ellátásában – s ezzel egyidejűleg a fogászati ellátásban is – jelentős eredményeket hoztak azok a királyi rendeletek, melyek alapján a helyhatóságok 1752-ben, majd 1768-ban elrendelték a megyékben, illetve a szabad királyi városokban orvosok alkalmazását. Az erdélyi területeken erre csak 1774-ben került sor. Az 1770-es *Generale Normativum in Re Sanitate* rendelet, mely a Monarchia alapvető egészségügyi szabályozása volt, tétélesen meghatározta a sebészek

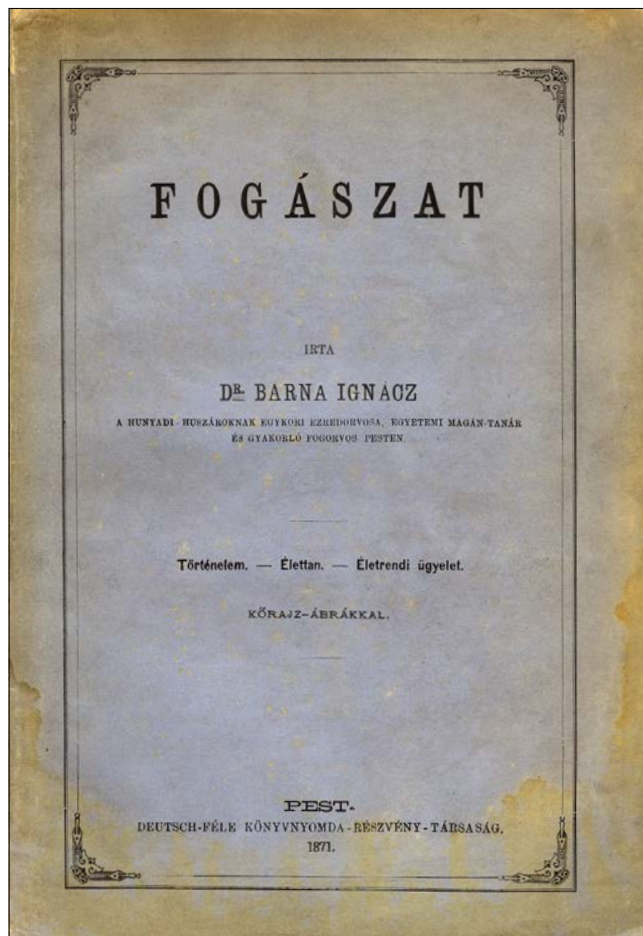
tevékenységi körét is. Itt említendő meg, hogy 1773-ban Bécsben orvosdoktori oklevelet szerző, majd Nagybányán letelepedő *Rácz Sámuel* az uralkodó a borbélyok tanításával bízta meg. A nagyszombati egyetem orvosi karára kerülve 1774-ben kiadta *Borbélyi tanítások* című művét, melyben az anatómia mellett életani, patológiai, sebészi ismereteket találunk.

Az állami központosított képzés következtében megszaporodtak a sebészi, illetve fogászmesteri végzettségűek, s ezért Mária Terézia 1778-as rendeletében betiltotta a borbély céhek sebészi tevékenységét (ezt megelőzően már 1742-ben elvette tőlük a belbetegségek gyógyításának jogát). Érdekes módon két tevékenységet – a fogeltávolítást és a köpölyözést – továbbra is megengedte számukra, melynek magyarázata a szakemberhiány volt. Az ellenőrzés hiányosságai miatt azonban a rendelet végrehajtása a vidéki Magyarországon szinte lehetetlen volt. Ezen fogbetegellátásból kitiltott céhbéliek szerepét vették át mintegy fél évszázaddal később azok a fogművesek-fogtechnikusok, kik a nagyobb bevétel érdekében szintén tiltott területre, a szájban történő kezelésekre szánták el magukat.

Erdélyben a sebészképzés a Báthory-egyetemen indult meg 1775-ben. A jezsuiták egyetemről történő kivonulását (a szerzetesrendet 1773-ban feloszlatták) követően 1786-tól egészen 1872-ig (a királyi magyar Ferenc József Tudományegyetem megalakulásáig) a kolozsvári Orvos-Sebész Tanintézetben zajlott a sebészek képzése. Az erdélyi területek fogászati ellátásában még városi szinten is jelentős szerepet töltöttek be azon „vándor” fogászmesterek, kik az év egy meghatározott időszakában (tavasz, ősz) gyógyító körútjaikon kezelték a rászoruló, főleg a fizetőképes polgári lakosságot, nem kis bevételre szert téve. Ilyen volt *bikafalvi Máthé Domonkos* (1839–1889) és testvére, *Dénes*. (1844–1883) is. Előbbi nevéhez fűződik egy a laikusok számára 1876-ban kiadott könyvecske, melynek címe: *A fogak és a száj ápolásáról* (Franklin Nyomda) [16].

A XIX. század közepére – a Pest-Budán tevékenykedő nevesebb fogászok körében – felmerült a fogászatnak mint önálló tudományterületnek egyetemen belüli oktatása. Ennek első kísérlete *Turnovszky Frigyes* orvosfogorvos nevéhez fűződik, de kérvényét 1841-ben az egyetem elutasította. 1844-ben *Nedelko Demeter* már sikerrel járt, s így ő lett az első fogászatot tanító orvosdoktor a pesti egyetemen. [4] Őt követte 1866-ban *Barna Ignác*, kinek nevéhez fűződik az első magyar nyelvű tankönyv megjelenése 1871-ben *Fogászat* (9. kép) címen. *Nedelko* halálát (1882) követően a tárgy oktatása 1890-ig szünetelt, amikor is *Árkövy József* és *Iszlai József* kezdeményezésére létrejön a *Fogászati Intézet*. Az Intézetből fejlődik ki az egyetem első, önálló fogászati tanintézete, az 1909-ben átadott Stomatológiai Klinika. [5, 18, 19]

A pesti magyar királyi Pázmány Péter Tudományegyetem mellett szintén 1890-ben indult meg a fogászat önálló oktatása a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen is. Ennek előadója *Vajna Vilmos* volt. Az érdeklődés hiánya miatt azonban az oktatás 1894-ben

9. kép: Barna Ignác könyve

befejeződik, s csupán 1896-ban indul újra, *Rudas Gerő* és *Höncz Kálmán* vezetésével, s tart egészen a trianoni döntésig. [8, 18]

Az egyetemi képzések megindulását követő időszak már egy másik kor története, melynek kiterjedt irodalma már a XX. sz. történetéhez tartozik.

Irodalom

- BLÁZY Á: Adatok a Taxa Pharmaceutica Posoniensisről. *Gyógyszerészet* 1965; 9 (12), 474–477.
- FORRAI J: *Az európai fogászat fejlődése a vándor borbélyiságtól a fogász mesterségig, különös tekintettel a 18. századra.* Doktori disszertáció. Semmelweis Egyetem Közegészségügyi Intézet, Budapest, 2009.
- FORRAI J: *A magyar fogtudomány kezdete.* Neumann Kft., Budapest, 2004. <https://mek.oszk.hu/05200/05209>
- HUSZÁR GY: Mozaikok a magyar fogászat múltjából. *Fogorv Szle* 1948; 41, 239–245.
- HUSZÁR GY: *A magyar fogászat története.* Országos Orvostörténeti Könyvtár, Budapest, 1965.
- KAÁN M: A népi foggyógyítás története, A fogfájás gyógyítása. *Magyar Fogorvos* 2009; 102, 46–49.
- KAÁN M: *Foggyógyítás magyar hagyományai a források és a szakirodalom tükrében.* Doktori disszertáció. ELTE Bölcsésztudományi Kar 2012; 80–96, 104–137.

8. KAPRONCZAI K: Vajna Vilmos. *Orvosi Hetilap* 115, 3003–3004, 1974
9. KAPRONCZAY K: A kolostori medicina. *Lege Artis Medicinae* 1992; vol. 2, No. 12, 1196–1197.
10. KISS A: Gyógyítás a középkori európai szerzetesrendekben. *Orvosi Hetilap* 2008; 149, (48), 2293–2297. <https://doi.org/10.1556/oh.2008.ho2210>
11. KÓBOR A, FORRAI J: A fogorvosképzés magyarországi fejlődésének története. Történelmi előzmények a középkortól a II. világháború befejezéséig. In: *50 éves a Semmelweis Egyetem Fogorvostudományi Kara*, 15–30, SE FOK Budapest, 2005.
12. KÓBOR A: A világ első nyomtatásban megjelent fogászati könyve. *Fogorv Szle* 2010; 103, 125–129.
13. KÓBOR A: Fitoterápia a XI. századi fogászatban. *Magyar Fogorvos* 2010; 19, 97–101.
14. KÓBOR A: Borbélyok, sebészek, fogművesek, fogászok. A fogászat fejlődése Magyarországon 1556–1914. *Magyar Fogorvos* 2018; 26, 40–45.
15. MAGYARY-KOSSA Gy: *Magyar orvosi emlékek I–IV*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Budapest, 1929–1931.
16. PÉTER M: Neves székelyföldi orvosok élete és tevékenysége. *Kaleidoscope* 2013; vol. 4, No. 3.
17. PUSKELY M: Adalékok a szerzetesi orvoslás történetéből. http://acta.bibl.u-szeged.hu/2978/1/historica_124_003-022.pdf
18. SALAMON H: *A stomatológia tanításának története Magyarországon*. Árpád Könyvkiadó [S. l.], 1906; 231–247.
19. SALAMON H: *A magyar stomatológia (fogászat) története*. Magyar Fogorvosok Országos Egyesülete Budapest, 1942.
20. SCHULTHEISZ E: A kolostori medicina és a természettudományok alakulása a középkorban. In: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. Magyar Tudománytörténeti Intézet Piliscsaba, 2006; 21–32.
21. SIMON K: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)*. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar [Budapest], 2011.

KÓBOR A

Additions to the history of Hungarian dental care and education from the 18th century to the 20th century

After the church ban, the surgical and dental care provided by the monastic medicine of the early Middle Ages was replaced by the service of the barbers, who traditionally worked as a barber-surgeons. After organising into the guilds formed in commercial hubs, the barbers managed patient care on the outskirts of villages and cities. In addition, marketplaces were used to remove teeth by the wandering barbers. Among the rural population, other professionals (herb-women, oil sellers) were participating in pain relief and inflammation reduction. From the 13th century, the teaching of surgery was taken over by the secular schools (Paris), thus establishing a branch of scholastic medicine. In Hungary, the university training for the surgeons, and thereafter, the dentists started at the University of Trnava, (Nagyszombat), and later, moved to Buda and Pest. Subsequently, a royal decree banned surgical and dental activities of barbers. For a long time, in Hungary, until the start of the university education in dentistry and training for dental doctors in the middle of the 19th century, it were wanderer surgeons and dentists who provided patient care to the population of the countryside.

Keywords: monastic medicine, barbers, surgeons, guilds, scholastic medicine, university training